

OCH TUSLI BO'Z TUPROQLARDA LOVIYA O'SIMLIGINI YETISHTIRISH TEXNOLOGIYASI, AGROTEKNIKASI VA XALQ TABOBATIDA QO'LLANILISHI

C

Farg'ona Davlat Universiteti

Yo'lchiyev Sherzodbek Oybek o'gli

FarDU, Agrar Qo'shma fakulteti talabasi

Anotatsiya: Bugungi kunda dorivor o'simlik hisoblangan dukkakli don ekinlari vakili loviya o'simligiga qiziqish tobora ortib bormoqda, butun dunyo insonlar sog'ligiga alohida e'tibor berishi, salomatlik sirlaridan xabardorligi ortishi, yurak-tomir sistemasi kasalliklari, qandli diabet, revmatizm, siydik yo'li kasalliklariga chalingan insonlarni davolash uchun tabiiy vositalarni afzal ko'rishi, tabiiy vositalarning mutloq zararsizligi va xalq tabobatida loviya o'simligiga bo'lgan talabning keskin ortishi sabab bo'ldi.

Kalit so'zlar: Loviya o'simligining biologik xususiyatlari, o'g'itlash, ekish, agrotexnikasi, xalq tabobatida ishlatiladigan organlari, ta'siri va qo'llanishi.

Loviya-keng tarqalgan oziq-ovqat ekini. Asosan uning urug'lari, yashil dukkaklari, kanservalangan dukkaklaridan foydalaniladi. Urug'larida 28-30%, yashil dukkaklarida 18% oqsil saqlanadi. Uning yashil dukkaklarida 2% qand, shuningdek, 100g massasida 22mg vitamin saqlanadi. Yirik urug'li loviyani vatani- Amerika. Mayda urug'li loviya vatani- Janubiy Osiyo.

Biologik xususiyatlari. Oddiy loviya bir yillik, qisqa kun o'simligi. Issiqsevar. Urug'lari 10-12 C da una boshlaydi. Sovuqqa chidamsiz, maysalari 0.5 C sovuqda nobud bo'ladi. Ayrim navlari -2 C sovuqqa bardosh beradi. Loviya namsevar o'simlik. Tuproqda namlik CHDNS ning 70% idan kam bo'lmaganda yuqori hosil shakllanadi. Tuproq muhiti pH-6.5-7 bo'lganda yaxshi o'sadi, unumdor, begona o'tlardan toza tuproqlarda yuqori hosil beradi. Yashil dukkagi uchun ekiladigan «Oltin» navi Davlat reyestriga kiritilgan.

Tuproqni ishlash. Loviya ekiladigan dala kuzda 27—30 sm chuqurlikda shudgor qilinadi, erta bahorda boronalanadi, ekish oldidan kultivatsiya qilinib, mola bosiladi.

O'g'itlash. Loviya ekiladigan dalaga shudgorlashdan oldin fosforli, kaliyli o'g'itlar beriladi. Har gektar yerga fosforli, kaliy o'g'itlarning yillik me'yori 60—100 va 40—80 kg solinadi. Organik o'g'itlardan chirigan go'ng gektariga 10—15 t yerni haydash oldidan berish urug' hosilining oshishini ta'minlaydi. Azotli o'g'it ekish oldidan kultivatsiya bilan gektariga 10—25 kg beriladi. Loviyaga ekish oldidan kul solish hosildorlikni oshirish bilan birgalikda hosil pishishini ham tezlashtiradi.

Ekish— uchun begona o'tlar urug'laridan, maydalangan hamda kasallangan urug'lardan tozalanib, saralangan urug'lardan foydalaniladi. Ekishdan 20—30 kun oldin Panoktin bilan 200 g/s urug' hisobida ishlanadi. Bevosita ekiladigan kuni nitragin bilan

inokulyatsiya qilinadi. Ekishdan oldin urug'larni oftobda yoyib quritish urug'lar unuvchanligini yaxshilaydi.

Loviya kech ekiladigan ekin. Uning urug'lari yer muzlash xavfi o'tib ketgandan keyin ekiladi. Maysalarning bir tekis qiyg'os unib chiqishi uchun tuproq urug' ko'miladigan chuqurlikda 12—14 °C qiziganda ekiladi. Qizimagan tuproqlarga ekilganda ekish-unib chiqish davri cho'zilib ketadi, ko'pincha maysa hosil qilmay chirib ketadi. Loviya qator oralari 45—60. sm qilib ekiladi. O'zbekistonda loviya punktirlab qator orasi 60 sm qilib ekiladi. Ekish 60x60 sm sxemada, yoki qo'sh qatorlab o'tkazilishi mumkin. Ekish me'yorlari urug'larning yirikligiga qarab 0,3—0,4 mln urug'/ga yoki gektariga 80 kg dan 120—260 kg gacha ekiladi. Ekish chigit, makkajo'xori, yer-yong'oq ekadigan seyalkalarda o'tkaziladi. Ekish chuqurligi 5—6 sm dan 8 sm gacha o'zgarishi mumkin.

Loviya parvarishida ekinzor begona o'tlardan toza, tuproq g'ovak, kutubxonasi yumshoq holda saqlanishi talab etiladi. O'zbekiston sharoitida loviya o'suv davrida 4—5 marta 500—600 m³/ga me'yorida sug'oriladi, qator oralari bir necha marta kultivatsiya qilinadi, jo'yak olinadi, qo'shimcha oziqlantiriladi. Ekin holatiga qarab qo'shimcha oziqlantirish shonalash fazasida o'tkazilishi mumkin. Don uchun ekilganda o'simlik yetilib, sarg'ayib to'kilganda, dukkaklarning asosiy qismi pishib, donlar qattiqlashganda o'rib-yanchib olinadi. O'rish kechikkanda dukkaklar yorilib, donlar to'kilib ketishi mumkin.

Urug'lar tozalangandan keyin namligi 15—16 % holatida, shamollatib turiladigan binolarda saqlanadi. Loviya ko'k dukkaklari uchun ekilgan bo'lsa, hosil dukkaklardagi don me'yoridagi kattalikning uchdan bir qismiga teng bo'lganda yig'ish boshlanadi. Hosil qo'l bilan 8—10 marta terib olinadi. Ko'k dukkaklar hosili 100—200 s/ga ga yetadi. Hosil olingandan keyin qolgan poya va barglar oziqa uchun ishlatiladi yoki yashil o'g'it sifatida tuproqqa haydab tashlanadi. Loviya- Phaseolus L. avlodining Fabaceae oilasiga mansub, bo'lib o'z ichiga 150 dan ortiq turlarni qamrab olgan bir yillik o'simlikdir. Bu turlar tropik va subtropik mintaqalarda – AQSH, Osiyo, Afrikada tarqalgan. Dehqonchilikda 20, 30 ga yaqin turlari ekilmoqda.

Unumdor tuproq sharoitlariga talabchan. O'suv davri 75—120 kun. Yormasi oqsilga boy, yuqori kaloriyaga ega. To'la pishmagan dukkaklari va donlaridan konserva ishlab chiqariladi. Doni tarkibida 20—31% oqsil, 0,7-3,6% moy, 50% kraxmal, 2,3—7,1% kletchatka, alkil kislotalar mavjud. Poyasi chorva mollari uchun yaxshi oziqa hisoblanadi. Ayrim turlari manzarali o'simlik sifatida ekiladi. Tuproqni azot bilan boyitadi. Asosiy ekin tarzida bahorda va takroriy ekin sifatida iyun oyida ekiladi. 1 ga maydonga 60—250 kg urug'lik sarflanadi. Ekish chuqurligi 3—5 sm. Hosil dukkaklari 75—80% pishganda, dukkaklar kam chatnaydigan vaqtda yig'iladi, xirmonda quritiladi, tozalanadi. Hosildorligi 25—40 s/ga.

Ishlatiladigan organlari: gullari, qozoqlari. Loviya donida 22.3 foizgacha hosil, jumladan, alishtirib bo'lmaydigan aminokislotali oqsillar, talaygina miqdorda kraxmal, pektin, yog' bor. Loviya oqsilining tarkibida hayot uchun muhim bir qancha aminokislotalar: valin, leysin, linin, fenidalanin va boshqalar bo'ladi. Bundan tashqari, loviyada, bir qancha

makro, mikro elementlar bor. Loviya qozoqlarida B guruh vitaminlari bilan birga vitamin E , shuningdek, biotin, karotin ham anchagina bor. 100 gramm boshiga oq loviyaning kaloriya tarkibi 102 kkal. Mahsulot tarkibida 7 g protein, 0,5 g yog 'va 17 g uglevod mavjud.

Bunday loviya tanadan mukammal darajada so'riladi, sink va mis tarkibidagi ko'pgina sabzavot mahsulotlaridan ustun turadi. Oq loviyaning foydalari uning tarkibida tirozin, arginin, metionin kabi organizm uchun zarur bo'lgan aminokislotalarning mavjudligi bilan bog'liq.

Qizil loviya go'sht mahsulotlarida mavjud bo'lgan hayvon oqsillari bilan taqqoslanadigan yuqori hazm bo'ladigan, yuqori sifatli proteinni ta'minlaydi. Ammo baribir u foydaliroqdir, chunki u foydali moddalar tarkibida sezilarli darajada ustundir. Bu mahsulot vitaminlar PP, guruhlari B, H va C. Bundan tashqari, loviya temir, nikel, magniy, kobalt, alyuminiy, kaliy, marganets, fosfor, rux kabi muhim mikroelementlar yuqori tarkibga ega. Bu moddalarning barchasi butun organizmning normal ishlashi va salomatligi uchun zarurdir.

Ta'siri va qo'llanishi: xalq tabobatida loviya mevalari yoki quritilgan gullaridan tayyorlangan damlamalarni siydik yo'llari, yurak-tomir sistemasi kasalliklari, qandli diabet, revmatizm va podorga kasalliklari davosiga ishlatiladi.

Pilchirab turadigan yaralar, gush bo'lgan joylar, quyuq, yaralar va yiringli yaralarga quritilgan loviya dukkaklari yanchilib, kukun qilib qo'yiladi.

Qontalash bo'lgan joylar, chipqonlar, jarohatlarga loviya unidan malxam qilib qo'yiladi, yetilgan loviya dukkaklari, mevalari, poyalaridan tayyorlangan qaynatma nemis xalq tabobatida jigar kasalliklari, qandli diabetda yaxshi davo bo'ladi deb hisoblanadi. Loviya qozoqlari zig'ir urug'l va suli yormasi bilan qo'shib ishlatilsa, diabetda ko'proq naf beradi. Qadimgi hakimlarning fikriga qaraganda, loviya peshobni ko'paytirib, mijozni kuchaytiradi, jinsiy maylni qo'zg'atadi.

Ibn Sino loviyani ko'krak og'rig'i va o'pka kasalliklarida foyda qiladi, deb hisoblaydi. Bundan tashqari, loviya toshlarni eritib qonni tozalashi mumkin. Lekin loviyani ko'p istemol qilish uyquga halal berib, odamning aloq-chaloq tushlar ko'rishiga sabab boladi.

Zamonaviy tabobatda loviyadan parhezboq shifobaxsh masalliq tariqasida foydalaniladi. Loviya dukkaklaridan tayyorlangan quyuq va quruq ekstraktlarning qondagi qand miqdorini 30 foizgacha kamaytirishi tajribada aniqlangan. Loviyaning qondagi qandni kamaytirish xossasi borligi klinika sharoitida ham isbotlangan. Uning bunday ta'siri loviya qozoqlarida boladigan argininga bog'liq, deb xisoblanadi.

Joriy yilning 1- oktyabr kuni O'zbekistondan Xitoyga loviya va undan qayta ishlangan mahsulotlarni olib kirish masalalari kelishib olindi. Bu haqda shirinmeva.uz sayti "O'zbekistonda meva-sabzavotchilik marketingi bo'yicha texnik ko'mak" loyihasi ekspertlarining ma'lumotiga ko'ra, xabar beradi. Yetkazib berishni amalga oshirish uchun O'zbekiston vakolatli organlariga kerak bo'ladigani – Xitoy tomoni bilan yetkazib berishga ruxsat berilgan korxonalar ro'yxatini muvofiqlashtirish va ishlab chiqarilgan mahsulotlar sifatini nazorat qilish tizimini ishga tushirish.

2023- yil 1- yanvardan Xitoyda qishloq xo'jaligi mahsulotlarining sifati va xavfsizligi to'g'risidagi qonun joriy etiladi. Birinchi navbatda qonun ichki bozorni tartibga solishga qaratiladi. Shunga qaramay qonunning ba'zi bo'limlari importchilarga taaluqli, ya'ni, mahsulotni sovuq darajada saqlashni talab qiladigan mahsulotlarni yetkazib berish zanjirini ta'minlashga.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.R.O.Oripov, N.X.Xalilov O'simlikshunoslik .Toshkent 2007.
 - 2.X.Otaboyeva, Z.Umarova, X.Bo'riyev, S.Do'stmurodova, F.Qurbonov, A.Alimov, F.Raximov, I.Massino, O.Qodirho'jayev O'simlikshunoslik. Toshkent-Mehnat-2000.
 - 3.M.T.Sagdiyev, R.A.Alimova O'simliklar fiziologiyasi.Toshkent-Yangiyo'l polygraph service-2007.
 - 4.M.Muxtorov, A.Najmiddinov Shifobaxsh o'simliklar bilan davolash. Toshkent-Nasaf-2009.
- Baratjon ogli, S. F. (2023). QALAMPIR YALPIZ OSIMLIGINING MORFOLOGIYASI, KIMYOVIY TARKIBI VA TIBBIYOTDA QOLLANILISHI. *PEDAGOG*, 6(2), 642-646.
- Baratjon ogli, S. F. (2023). DALACHOY OSIMLIGINING MORFOLOGIYASI, KIMYOVIY TARKIBI VA TIBBYOTDA QOLLANILISHI. *SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH*, 1(7), 98-101.
- Yusupova, Z. A., Baratjon ogli, S. F., & Abduqunduzovna, M. Z. (2023). Medicinal Plants Growing in Our Republic Medicinal Properties. *Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities*, 15, 5-7.
- Yusupova, Z. A., & Baratjon ogli, S. F. (2022). NATURAL MEDICINAL HERBS OF THE LAMIASEAE FAMILY AND THEIR MEDICAL PROPERTIES. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 2(13), 64-68.
- Baratjon o'g'li, S. F. (2022). ПРИРОДНЫЕ ЛЕКАРСТВЕННЫЕ ТРАВЯНИСТЫЕ РАСТЕНИЯ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ СЕМЕЙСТВА LAMIASEAE И ИХ ЛЕЧЕБНЫЕ СВОЙСТВА. *Scientific Impulse*, 1(5), 1048-1055.
- Yusupova, Z. A., Sayramov, F., & Azizov, R. (2023). RAYHON OSIMLIGINING MORFOLOGIYATI, KIMYOVIY TARKIBI VA TIBBIYOTDA QOLLANILISHI. *Eurasian Journal of Medical and Natural Sciences*, 3(1), 14-19.
- Yusupova, Z. A., & Baratjon ogli, S. F. (2022). FEATURES OF THE GENUS LAMIACEAE FAMILY, WHICH WE KNOW AND DO NOT KNOW ABOUT. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(23), 87-90.
- Yusupova, Z. A., & Baratjon ogli, S. F. (2023). LIFE FORMS, MORPHOLOGY AND DISTRIBUTION OF REPRESENTATIVES OF LAMIACEAE FAMILY. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(1), 288-295.

Yusupova, Z. A., & Baratjon ogli, S. F. (2023). CHEMICAL COMPOSITION OF MEDICINAL PLANTS AND USE IN MEDICINE. *PEDAGOG*, 1(5), 30-36.

Baratjon ogli, S. F. (2023). Morphology, Chemical Composition and Medical Use of Ocimum Plant. *Texas Journal of Agriculture and Biological Sciences*, 13, 5-8.

Yusupova, Z. A., & Baratjon ogli, S. F. (2023). ESSENTIAL OIL PRESERVATIVE CONTAINING TIMOL REPRESENTATIVES OF THE LAMIACEAE FAMILY. *SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI*, 1(6), 104-108.

Baratjon ogli, S. F. (2023). ARSLONQUYRUQ OSIMLIGINING MORFOLOGIYATI, KIMYOVIY TARKIBI VA TIBBIYOTDA QOLLANILISHI. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(7), 983-986.

Baratjon o'g'li, S. F. (2022). ПРИРОДНЫЕ ЛЕКАРСТВЕННЫЕ ТРАВЯНИСТЫЕ РАСТЕНИЯ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ СЕМЕЙСТВА LAMIACEAE И ИХ ЛЕЧЕБНЫЕ СВОЙСТВА. *Scientific Impulse*, 1(5), 1048-1055.

Teshaboyeva, M., Mamanazarov, B., & Sayramov, F. (2022). LAMIACEAE OILASINING ZIRAVORLIK XUSUSIYATIGA EGA TURLARI. *Science and innovation*, 1(D8), 509-514.

Yusupova, Z. A., & Baratjon ogli, S. F. (2023). LIFE FORMS, MORPHOLOGY AND DISTRIBUTION OF REPRESENTATIVES OF LAMIACEAE FAMILY. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(1), 288-295.

Yusupova, Z. A., & Baratjon ogli, S. F. (2022). FEATURES OF THE GENUS LAMIACEAE FAMILY, WHICH WE KNOW AND DO NOT KNOW ABOUT. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(23), 87-90.

Yusupova, Z. A., & Baratjon o'g'li, S. F. (2022). BIOECOLOGICAL PROPERTIES OF MEDICINAL SPECIES OF THE MINT FAMILY (LAMIACEAE). *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 10(11), 183-190.

Yusupova, Z. A., & Baratjon o'g'li, S. F. (2022). LAMIACEAE OILASINING EFIR MOYIGA BOY BO'LGAN BAZI TURLARINING MORFOLOGIYASI. *Scientific Impulse*, 1(2), 692-695.

Yusupova, Z. A., & Baratjon ogli, S. F. (2022). LABGULDOSHLAR OILASI VAKILLARINING HAYOTIY SHAKLLARI, MORFOLOGIYASI VA TARQALISHI. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(24), 472-479.